

magába. Többszólamú, kommentbarát. Dehierarchizál. Mikrofonvégre kapja az ültetőt is, lencsevégre a műszakot. Nem csak a kritikus kritizálhat, a színész is, őt. Sőt, műfajok között sem válogat. Mit „objektív” kritika, jegyzet: a fesztiválblog nagyszerű. Mail-formátum, iwiw-profil a Kisvárdai Lapokban jöhet! Színházi találós kérdés vagy kvíz: maximálisan informatív, s miért baj, ha szórakoztató? Van az öröm is, nem csak a tudás. A kettő miért ne találkozhatna a fesztiválban?

A kettő az online sajtóban is találkozik. Abban, ami direkt a netre találja ki magát.

Mint a *revizoronline.hu*, ami egy kritikához több másikat linkel, kívülről. Vagy a *hamlet.ro*, ami visszafogott, mert nem fog a szerkerébe erős lovakat. Vagy a legújabb, a *7ora7.hu*, ami a kritikát a Facebookkal házasítja! Házasított kritika, ahol nemcsak lájkolsz, de pontozol is, megmondod, hogy mi mennyit ér. Fej fej mellett, olvasó s kritikus. Mi lesz ebből?! Demokrácia?!...

Színház, kritika, internet, dizájn – a mátt célozzák mind, a mában érnek össze. Ki nem szeret a mában élni? Hiszen ma élünk. Nemdebár.

A SZOCIALISTA IDŐSZAK „MÁSODLAGOS” SZEREPLŐI Tóth Eszter Zsófia: *Kádár leányai – Nők a szocialista időkben*

■ A szocialista időszak kutatása, történetírása igencsak kedvelt téma az elmúlt évtizedben, illetve érdekes csemege a fiatal történészek számára. Ugyanakkor a hatalmas forrásanyag lehetőséget nyújt a korszak többféle módon való megközelítéséhez. A kiadók – jól kiszimatolva a lehetőséget – rajtaütve használnák ki a még érvényben levő „nosztalgiahullámot”; egy-egy jó fogással, címadással, kihívó borítótérvel szinte bestsellereket varázsolnak a történelmi munkákból. Jó példa erre a budapesti Nyitott Könyvműhely Kiadó, melynek új sorozata a szocialista időszak mindennapjait mutatja be.¹ Érdekes, hogy mindezek a kötetek alaposan „meglovagolják” a Kádár-kort, többnyire a borítón is megjelenítve a korszak névadóját. Ennek ellenére azt is meg kell állapítani, hogy ezek komoly, értékes és hiánypótló társadalomtörténeti munkák, amelyek sorozatként és önálló kiadványokként is megállják a helyüket. A korszak mindennapjait, a lázadó társadalmat és elittörténetet egyaránt tömörítő sorozat legújabb kötete a szocialista időszak nőképét teszi színesebbé.

Tóth Eszter Zsófia történész, levéltáros, fő kutatási területét is jól körülírja legújabb kötete: az 1945 utáni társadalomtörténet, munkásnők sorsa, hétköznapijai. Interjúzásal már az egyetemi évek alatt foglalkozott, ennek eredménye számos tanulmányban is megjelent, illetve az előző önálló könyve is ehhez kapcsolódik.² A jelen kötet előszavából kiderül, hogy a szerző az előző években (2006–2009) íródott tanulmányait gyűjti össze, átszerkesztve „olvasóbarát” verzióba, összesen hét fejezetbe szerkesztve, ahol minden fejezet egy-egy tanulmányt jelöl, hol összefüggő kontextusban, hol különálló perspektívából közelítve a női sorsokhoz. A cím, *Kádár leányai* bizonyos szempontból megtévesztő is lehet, ugyanígy a borítón megjelenő fénykép is, hiszen Kádárnak valójában nem volt gyermeke, így csalódást okozna azon olvasó számára, aki nem olvasa el az alcímet vagy legalább a könyv előszavát, miközben „Kádár János leányairól” olvasna szívesebben.³ Azonban kiemelném, hogy a csalódás akár kellemessé is válhat, hiszen bővebben beleolvasva kiderül, hogy

nemcsak a Kádár-, hanem a Rákosi-korszakot is érinti a kötet, tehát a címadás esetleg csupán hatásvadász funkciót tölt be, de mindez semmit nem árt az írott munka minőségének. A már említett hét fejezet és (előzőleg különböző szaklapokban, kiadványokban megjelent) tanulmányok egyfajta kronológiai sorrendet követnek, azonban két fő csoportba osztva ábrázolnám ezeket. A tanulmányoknak egyetlen közös vonása az időbeliségi vonulat (vagyis a szocializmus kora), valamint az ábrázolt társadalmi nem (gender, vagyis nőkről szól elsősorban). Esetleg ideköthető a térbeli vonatkozás is, mivel Magyarországon, főleg Budapesten jeleníti meg a szerző ezeket a nőket, körülményeket, azonban kérdés, hogy ez a módszer alkalmas-e, vagy a leírtak mennyire érvényesek mondjuk az erdélyi, hasonló körülmények közt élő nőkre, ugyanebben a periódusban. Az első csoport, amely szám szerint öt fejezetet foglal magába, ennek a társadalomtörténeti megközelítésnek a kiteljesedése, a női sors, a lányanyaság, a munkavállalási tendenciák, illetve a különböző, addig szokatlan szituációkhoz való alkalmazkodás konkrét megjelenítése. A második csoport, bár a kutatás módszereiben nem sokban különbözik az elsőtől, mégis inkább politikátörténeti hangsúlyt kapva ábrázolja a nő szerepét az 1956-os forradalomban, illetve azon nők sorsát, akik közvetlen közelről, nőkként is belekóstolhattak a rendszer politikai irányításába (országgyűlési képviselőkként). Ha már szó esett a kutatás módszeréről, megemlíteném, hogy a szerző főleg három fő forrással operál. Az első természetesen a szakirodalom, amely nem feltétlenül hazai (magyarországi), hanem bizonyos esetekben még újnak számító nyugati modellek alapján felállított módszereket is tartalmaz. A második forrást a korabeli médiamegjelenések képezik, elsősorban a *Nők Lapja*, amely a korban a legnagyobb példányszámban megjelenő, nők által olvasott (társadalomformáló funkciót is betöltő) magazin, és a korabeli filmek, amelyeknek szintén művészeti értékük mellett véleményalakító szerepük van.⁴ És végül a harmadik – talán a legfontosabb – az interjúknak forrásként való alkalmazása. Az oral

history módszer alkalmazása nem csupán személyesebbé, egyben hihetőbbé teszi a megjelenített szituációt. Jóllehet levéltári forrásokkal nem találkozunk a kötetben, ennek hiánya nem érződik erőteljesen. A levéltárban található anyagok nem vagy csak kevésbé igazolnák azokat a történeteket, amelyek elhangzanak egy-egy érdekes életútinterjú során.

Az első fejezetben azok a képzetlen munkáslányok kerülnek előtérbe, akik az 1950-es évek elején több pénz, jobb megélhetés vagy egyszerűen a mások által megtapasztalt jólét reményében vidékről a fővárosba vándorolnak.⁵ Az olvasó megismerkedhet a láncmigráció fogalmával, illetve azokkal a körülményekkel, nehézségekkel és kérdésekkel, amelyekkel egy faluról érkező fiatal lánynak szembesülnie kellett a budapesti élethez való alkalmazkodáskor. Ezekben az esetekben a fizikai (gyári) munka mellett foglalkozásként a cselédség jöhet szóba, ahol szintén megoszló vélemények és különböző kimenetelű történetek rajzolódnak ki az olvasó előtt. A szerző igyekszik lehetőleg érdekes forrásokból meríteni és így ábrázolni a szituációkat, „sikersztorikat” és kudarcokat egyaránt megemlítve. Fontos szempont, hogy a már említett életútinterjúk mellett a korabeli lapokban megjelent viták-fórumok hogyan ábrázolták ezt a jelenséget. E fiatal nők esetében megemlítenédő, hogy eléggé gyakori volt a megbélyegzés, előítéletek születése, mivel nem csupán alkalmazkodásról volt szó, hanem a „városiasodás” szellemébe való integrációról is. Szóba kerül a divat is, amely ismét bizonyos addig szokatlan normákat tett kötelezővé, ami az új környezetben történő párválasztással kerül kapcsolatba. A szemléletesség kedvéért többek közt olyan kérdésekre is választ kaphat az olvasó, mint az, hogy miért nem sikerült pesti udvarlót fognia egy munkásszállón lakó lánynak, aki csipkebugyiban ment randevúzni. És persze, a lányok sorsából fakadóan, a végletek tárgyalása sem maradhat ki, mint például a prostitúció vagy az ezzel történő megbélyegzés.

A munkavállalás témaköre az előbbihez szorosan kapcsolódó harmadik fejezetben is megjelenik. Itt azokról a nőkről kapunk le-

írást, akik férfiasnak tartott munkakörökben találtak foglalkozást, és olykor kitüntetett munkásokként jelentek meg. A Rákosi-korszak első felében az egyenjogúságról szólt a hivatalos diskurzus, ennek értelmében a nők is lehettek traktoristák, illetve betölthettek kizárólag a férfiaknak fenntartott munkahelyeket. A Kádár-éra ezzel szemben hibának minősítette ezt a hozzáállást, a sztahanovista nőkről (akiket nemritkán tüntettek ki Kossuth-díjjal) a brigádmunkás mozgalmakra esett a hangsúly. Persze ekkor is dolgoztak nők „férfifoglalkozásokban”, például buszsofőrként (azonban észlelhető volt a nemek közti különbség, ugyanis a nő sofőröknek nem adták a forgalmas vonalakat, csuklós buszokat stb.). Az akkori közvélekedés szerint ezeket a nőket könnyebben megbélyegezhették, mivel sok férfi közt dolgoztak, könnyen elcsábíthatónak tartották őket. A következő fejezet szintén kapcsolódik az előbb bemutatottakhoz, azon munkásnőkről van szó, akik házasságon kívül szültek gyermeket. A lányanyaság megítélésének a változásait követhetjük nyomon, amint az erről szóló korabeli (*Nők Lapjában* megjelentetett) viták igazolják, illetve elvetik a házasságon kívüli gyermekvállalást. A kérdés komplexitását az is árnyalja, hogy e szituációkban igazából nincs harmadik út, mivel ez egyenértékű az abortusszal, a csecsemőgyilkossággal. Így a paternalista állam bizonyos mértékben hivatalosan is próbálta enyhíteni a lányanyák teljes elítélését. Bár külön fejezetbe kerül szintén ide kapcsolható az ötödik tanulmány, amely ugyanezt a témát feszegeti, konkrét példára alapozva, egy harisnyagyárban dolgozó lányanya történetét göngyölti fel a szerző által készített életútinterjú alapján. Ez annyiban segít, hogy talán az előző fejezet túlságosan elméleti, ezzel ellentétben a konkrétum, illetve az életútinterjú személyes hangvétele által közelebb hozza az olvasót az esemény mélységének a megértéséhez. Ennek érdekében többszereplős nézőpont érvényesül, amelyből összefüggő történet kerekedik ki, miközben a női társadalom rétegeit is ütközteti (bevándorlóból lett munkásnő szemben az értelmiséggel).

A kötet utolsó fejezete, egyben utolsó tanulmány is a gyermekgondozási segélyen levő anyukákról szól, arról, ahogyan az érinettek lereagálták a kádári rendszer sajátos szociálpolitikáját. Szóba kerül az ún. „gyesbetegség” is, mivel egyértelmű, hogy a nők számára kiesést, addig nem tapasztalt jelenséget jelentett a munkakörükből kiszakadni, az addigi életvitelhez képest egy teljesen más, a panelház atomizáló hatása alatt élni. A szomszédság és a rokonság kapcsolata felértékelődik, mivel egyébként a gyesen lévő anyukák az unalom és közöny hétköznapi rabjaivá válhatnak. Ugyanakkor ismét a végletekbe ütközik a korabeli diskurzus, ahol a gyesen levő lányanyákat olykor deviánsként (alkoholizmus, prostitúció) ábrázolja.

Végül pedig azon két fejezet is helyet kap a könyvben (a második és a hatodik), amelyek politikatörténeti kontextusba helyezik a nők szocializmusbeli helyzetének elemzését, bár, ismételten módszertani szempontból nincs változás a kutatás lényegében. Az első ilyen tanulmány az 1956-os forradalomban részt vevő nők szerepét határozza meg. Az 1956-os forradalmat elsősorban a „férfiak forradalmának” tartják, ahol a férfiak szereplése, politizálása, harca került előtérbe. Tulajdonképpen ez adja a téma izgalmasságát: miként határozható meg a nők szereplése. Tény, hogy a forradalomban részt vevő nők száma meglehetősen alacsony, ez azonban a hagyományos női szerep betartására való törekvésnek tudható be. Tóth Eszter Zsófia szerint azon nők számára, akik mégis mindenáron részt kívántak venni az eseményekben, általában két szerepkör jutott: az ápolói, illetve a fegyvert viselő harcosé. Említésre méltó a közismertebb Wittner Mária példája, azonban összességében a női szerepvállalás nem jelentett gyökeres fordulópontot a továbbiakra nézve. A második ide sorolható tanulmány Éva és Paula történetét vázolja, akiknek munkásnőkként adott meg az a nem mindennapi lehetőség, hogy országgyűlési képviselők legyenek. A szerző ugyanazon kérdéseket feltéve próbálta az interjúk során kideríteni, hogy mit is jelentett, hogyan élték meg, és milyen hatással volt további életükre a politizálás. A kötet ezen fejezete olyan részleteket is felvá-

zol, amelyeket hagyományos módon, levél-tárakból nehezen lehetne kideríteni, személyes hangneme közelebb hozza az olvasót a történetekhez. A tanulmányból kiderül, hogy a képviselőnk szerepe valójában be volt határolva, bár voltak bizonyos dolgok, amelyeket „el tudtak intézni”, azonban a politikához érdembeli eredményekkel nem járulhattak hozzá. Ezt jelzi az a tény is, hogy kevés felszólalásuk volt, és azok sem kifejezetten munkástémában határozhatók meg. Összegezve tehát: legyen szó akár munkásnőről, munkásnőből lett országgyűlési képviselőről vagy értelmiségiről, a szocialista ideológiát megjelenítő paternalista állam nem teljesíti az egyenjogúság jelszó alatt meghirdetett irányelvét. Ezáltal a nők a szocializmus időszakában csupán „másodlagos” szerepet tölthettek be, ezt bizonyítja, hogy ha kevesebb munkaerőre volt szükség, először a nőket bocsátották el, illetve a gyás bevezetése is erősen kötődött a női munkaerő-szükséglet ciklikus ingadozásához.

A kötet hangulatához a tanulmányok közti fényképek is hozzájárulnak, amelyek egy része magángyűjteményből származik. Több fotón megjelenik a címben említett Kádár János is, legtöbbször kontextushoz illően (harisnyagyári látogatáskor, munkásnők között stb.).⁶ Illetve egy archív fotókat feldolgozó internetes adatbázisból, a Fortepanból is származnak fényképek.⁷ Mivel legtöbbjük nincs beazonosítva, a képek alá érdekes, filozofikus szövegek kerültek, amelyek olykor kapcsolódnak a témakörhöz, felidéznek a kor szellemét. Azt is megjegyezném, hogy a második (az 1956-ról szóló) tanulmánynál a többihez képest kevés

kép került, ez disszonáns módon hathat a kötet egésze szempontjából. Azonban a fekete-fehérben való megjelenítés igencsak ötletes megoldásnak bizonyul.

A kötet másik erőssége a közérthető nyelvezet, gyakorlatilag ez a tágabb célcsoport meghatározásával is egybecseng. Azáltal, hogy a hivatkozások nem lábjegyzetként, hanem a kötet végén található végjegyzetekben szerepelnek, a szöveg gyakorlatilag szellőssé válik. Tény az is, hogy a médiában is visszhangra talált a kötet, több interjú készült a szerzővel, illetve kritika is megjelent, amely megjegyzi, hogy a könyvnek mégsem sikerült teljesen elszakadni a „tudományos bikkfanyelvtől”.⁸ Itt azonban hozzáfűzném, hogy végül is egy több éves kutatás eredményéről, szakmunkáról van szó elsősorban, amelyet a szerző megoszt a nagyközönséggel is. A nyelvezete nem tud minden kategóriának megfelelni, azonban közérthető, legtöbbször magyarázó jellegű. Erre utalnak azok az ismétlések, amelyek egyes fejezetek felvezetőjét és összegzését írják le a közérthetőség érdekében. Objektivitásának köszönhetően a kötet nem vált sem anekdotagyűjteménnyé, sem siralomkatalógussá, hiánypótló munkáról van szó. És továbbra is nyitott marad a bevezetőben felvetett kérdés, hogy ezen módszerek mennyire alkalmazhatóak, illetve a leírtak mennyire jellemzőek az erdélyi (vagy romániai) magyar (és nemcsak magyar) munkásnőkre, akik ugyanezt a periódust élték meg. Remélhetőleg a szerző további kutatásai során tapasztalatait ebbe az irányba is bővíteni fogja.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Időrendi sorrendben: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Bp., 2008; Uő: Kádár gyermekei. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Bp., 2009; Majtényi György: K-vonal. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Bp., 2010; Tóth Eszter Zsófia: Kádár leányai. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Bp., 2010.
2. Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak.” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. Emellett idesorolnám a tematikailag is kapcsolódó könyvet, amelynél társszerkesztőként jelenik meg: Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): Hátártalan nők. Kirekesztés és befogadás a női társadalomban. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Bp., 2008.
3. Ezt a félreértő hatást személyesen is igazolni tudom, ugyanis egyik közeli ismerősöm büszkén állította a kötet borítója alapján, hogy „látom, hat leánya volt ennek a Kádárnak!” (a fényképen, egy fiatakori képen látható Kádár RómaiFüredőn a Kaszab-féle esernyőgyár munkásnőivel).
4. A filmek közül megemlíthető a Vészcsengő, a Fafúró, az Adj, király, katonát! vagy az Embriók, amelyek bemutatása mellett a szerző az ezekről szóló kritikákat is figyelembe veszi. Érdekes lehetőség lett volna, ha mondjuk CD-, vagy DVD-mellékletben ezek a filmek megjelenhettek volna a könyvvel, azonban minden olvasó számára ajánlott megnézni őket, már csak a korhangulat felidézése miatt is.

5. Az említett tanulmány eredetileg a Korunk 2008 decemberi számában is megjelent „Juli-Dzsuli-Júlia” – Képzetlen bevándorló nők és a nagyvárosi szépségideál Budapesten a második világháború után címmel, online is elérhető a <http://korunk.ro/?q=node/8&ev=2008&honap=12&cikk=9393> linken.

6. A képek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből származnak.

7. Ezek bárki számára elérhetőek a www.fortepan.hu weboldalon.

8. A történelmi portálok, könyvajánlók és a napi sajtó egyaránt felkarolta (http://multkor.hu/20101126_kadar_leanyai, http://www.nol.hu/belfold/20110122-kadar_leanyai, http://hvg.hu/panorama/20101210_csipkebugyi_pesti_csaj_kadar_leanyai, stb.). Az idézett kritikát az origo.hu jelentette meg: <http://www.origo.hu/archivum/20110104-kadar-leanyai-konyvkritika.html>

AMIT NEM LÁT(T)UNK

Daniel Arasse: *Festménytalányok*

■ Daniel Arasse (1944–2003) 2000-es *On n’y voit rien* kötetének román fordításában a cím – *Nu vedeți nimic* (2008) – közvetlenebbül ránk mutat, nehezebb kitérni előle. A magyar fordító, Seláf Levente inkább a sejtetést választja, és a *Festménytalányok* összetétel így a kiadónál korábban megjelent (2007), ám az Arasse-életműben későbbi kötethez, a posztumusz *Festménytörténetek*hez¹ is kapcsolódik.

A „talányok” szerzője művészettörténész, Louis Marin tanítványa, az olasz reneszánsz elismert szakértője, aki ezúttal így fordul az olvasóhoz: „Drága Giulia, Levelem, amely kicsit hosszúra sikerült, talán meglep, vagy akár bosszantani fog.” (7.). Arasse ebben a kötetben, amely sehogy sem illeszkedik a klasszikus művészettörténeti diszkurzusokba, maga is valami nem illeszkedőről² ír: egy sajátos részletnek, egy észrevétlen összefüggésnek a felforgató, kanonikus értelmezéseket kimozdító lehetőségeire mutat rá bizonyos festményeken. Mindezt úgy, hogy nem csupán a művészettörténet eredményeivel, hanem a tudományos beszéd lehetőségeivel is kísérletezik. Így nem egy szűk szakmai közönséghez szóló, filológiai apparátussal felszerelt írásművet kapunk, és nem is annyira eredményt, mint inkább folyamatban levő, nézőpontokat ütköztető, (ön)íroniával, humorral művelt fiktív vitát, dialógust, perlekedést elképzelt ikonográfusokkal, levélformát, esszét, önmegszólító monológot. Ez a diszciplínák és regiszterek között alakuló beszéd távol esik a dogmatikustól, és közel megy ahhoz, ami delektál. Arasse

„szelíd révésznek” nevezi a művészettörténészt, aki a múlt alkotásai és ezek jelenkori nézői között közvetít. Őt viszont mind a *Festménytörténetek*ben, mind a *Festménytalányok*ban úgy látjuk, mint aki a tudomány viszonylag zárt világa és a laikusabb tekintetek közötti révészkedést is felvállalja.

A *Festménytalányok*ban Arasse kérdései nyomán ismerős (?) festmények történnek újra. A szerző maga mögött hagyja a formai leírásokra szorítókozó módszert, Panofskyt, Gombrich „jó” értelmezését és általában az ikonográfiai hagyományra, szövegekre, kanonikus olvasatokra erősen ráhagyatkozó művészettörténetet, ez utóbbi ugyanis éppen arra kínálhat keretet, hogy a nyugtalanító részleteket, összefüggéseket ne a maguk szubverzív, nem illeszkedő jellegében tárgyaljuk, hanem valamiféle általánosabb struktúrában tüntessük el. Arasse elmozdítja a kérdésfeltevést a talányos összefüggések ambiguitása felé, és ennek érdekében úgy felejt el az ikonográfiát, illetve a „szövegekből, idézetekből, külső utalásokból szőtt szűrőféleséget” (7.), ami „megvéd a mű ragyogásától” (7.), hogy legapróbb részleteiben tárja fel azt. Valójában az történik, hogy az egész elméleti, művészet-, mentalitás- és kultúrtörténeti anyagot, a festmények különböző változatainak genealógiáját és ezek hatástörténetét bolygatja meg egy még fel nem tett kérdés felől. Olykor vitatható, illetve vitára provokáló fricskákkal.

A *Festménytalányok*knak már a tartalomjegyzéke is jelzi, hogy a kérdésfeltevés egyik visszatérő problémája a szem, a tekintet, a lá-